

УДК 378.371

ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

Микола ДУБІНКА (Кіровоград)

Постановка проблемн. Гуманізація сучасного освітнього середовища вимагає змін підходів до особистості як суб'єкта діяльності, його навчання, виховання й розвитку. Особливим же видом суспільно корисної діяльності людей була і залишається праця, спрямована на підготовку до життя підростаючого покоління відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей суспільства.

Навчання магістранта-майбутнього викладача у вищому навчальному закладі (далі – ВНЗ) є важливим етапом професійного становлення і зростання. Адже подальша викладацька діяльність у ВНЗ, як зазначає М. Фіцула, має надзвичайно важливе соціальне значення, оскільки йдеться про формування майбутнього фахівця, від рівня підготовленості якого значною мірою залежить економічний, політичний, соціальний, культурний розвиток суспільства.

При цьому зазначаємо, що формування особистості людини триває все життя, втім період навчання у магістратурі відіграє особливу роль у цьому процесі. Саме в цей час у магістранта закладаються основи тих професійних якостей, з якими він ввійде в нову для нього атмосферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості. Тому питання особистісного становлення магістрантів в аспекті їхньої професійної діяльності має постійно знаходитися в центрі уваги вищої школи. Для цього система навчально-освітнього процесу має бути вибудована на засадах гармонізації розвитку магістранта і як особистості, і як фахівця, що в подальшому буде сприяти його успішному професійному зростанню.

Саме тому не випадковим є стверджувальний висновок, що найбільш ефективним механізмом становлення майбутнього фахівця є його професійне зростання, актуалізоване завдяки системі мотивації процесу підготовки.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення психолого-педагогічної літератури свідчить, що науковці приділяють увагу як проблемам особистості викладача вищої школи та його педагогічної діяльності (В. Антипова, С. Батракова, В. Галузинський, М. Громкова, М. Євтух, М. Єрецький, В. Семиченко), так і питанням професійного зростання фахівця

(С. Архангельський, Г. Гусев, О. Жигло, В. Зінченко, В. Кремень, Ю. Кулюткін, В. Лозова, А. Новіков, В. Онушкін, А. Поляков). Такий інтерес до зазначеної наукової проблеми стимулював і нас до пошуків та деяких теоретичних узагальнень у цьому напрямку.

При цьому метою статті було окреслено: теоретично обґрунтувати сутність окресленого феномену та визначити складові цілісності особистості в контексті проблеми професійного зростання магістрантів-майбутніх викладачів.

Виклад основного матеріалу. У цілому ж професійна підготовка магістранта-майбутнього викладача передбачає узгодження, а не дублювання, освітніх програм його становлення на попередніх етапах підготовки, тобто їх поглиблення з метою розвитку особистості майбутнього фахівця вищої школи. При цьому важливим є, як зазначають В. Онушкін і Ю. Кулюткін, що основи завданням освіти є формування готовності тих, хто навчаються, до подальшої реалізації та зростання, що, у свою чергу, припускає вирішення двох взаємозалежних завдань: 1) розвиток мотиваційно-потребнісної сфери особистості, ціннісного відношення людини до світу знань, самого процесу навчання; 2) розвиток здатності до самостійного набуття знань, оволодіння методами й прийомами самоосвіти, уміння вчитися [4, с. 89], прагнення до професійного зростання.

При цьому поняття «професійне зростання особистості» є складним, багатоаспектним, а тому необхідно, передусім, звернутися до характеристики поняття «особистість», яке є твірним у розкритті сутності вказаної дефініції та має розглядатися, за нашим переконанням, з поглядів цілісності.

Особистість є соціальною якістю індивіда, що визначається його включеністю у суспільні відносини. Образ життя індивіда, виконуваним і соціальні ролі забезпечують формування, трансформацію і закріплення властивостей, що утворюють його психологічну і професійну структуру. Саме в системі суспільних відносин відбувається перетворення психічних процесів у якісні властивості його особистості.

Здійснюючи аналіз наукової літератури (Л. Анциферова, Л. Виготський, К. Платонов, А. Маслоу, Г. Олпорт) можна зробити узагальнення, що вихідним у психологічній концепції особистості є підхід, основи

предметом якого є особистість як унікальна цілісна система, що є «відкритою можливістю» самоактуалізації, властивою лише людині.

Особистість, за визначенням Л. Виготського, це цілісна психічна система, яка виконує певні функції і виникає у людини, щоб обслуговувати ці функції. Основні функції особистості – творче освоєння суспільного досвіду і включення людини в систему суспільних відносин. Всі сторони особистості виявляються тільки в діяльності і у відносинах з іншими людьми. Особистість існує, виявляється і формується в діяльності і спілкуванні. Звідси і найважливіша характеристика особистості – соціальний стан людини, всіма своїми виявами пов'язаний з життям навколишніх людей.

Вивчення процесу розвитку особистості передбачає аналіз не лише того, як вона привласнює соціальний досвід і залучається до життя суспільства, але й її оригінального внеску, що збагачує це життя. Саме залежність засвоєння і відтворення соціального досвіду і є основою, на якій може системно розкриватися стан розвитку особистості, її соціальна і професійна зрілість, сформованість яких стимулює до професійного зростання.

У своїх працях А. Маслоу, визначаючи основу цілісності особистості як «внутрішню природу» або «деяку стрижневу структуру», виділив термін «self» – «самозвеличення» (самість) або «Я», тобто те, що є «конституціонально-властивим» даному індивіду – від біохімічного до унікальних смаків і цінностей» [6]. Психолог звертав увагу на те, що обов'язковою умовою оптимального і продуктивного функціонування особистості є надання їй можливості виявити свою самість.

Дослідник Г. Оллпорт [8] дещо інакше розглядав цю проблему, виділяючи «ядро особистості», що є головною характеристикою, яка залишається центральною впродовж життя людини, це те структурне ціле, складна психофізіологічна система, або, на його думку, «периферія», що динамічно змінюється в людині впродовж життя: це соціально обумовлені риси індивіда та механізми їх виникнення. Розвиток особистості автор убачав у взаємозв'язку «ядра» з «периферією». Цей взаємозв'язок він назвав «пропріумом» (від лат. *proprium* – характерний, специфічний, власний), який обумовлює рівень взаємодії людини з оточенням і зумовлює мотиви її розвитку.

Ряд психологів стверджує, що основною властивістю особистості є її своєрідність, унікальність і цілісність, а тому виникає необхідність у створенні умов для виявлення нею **індивідуальності**. А протиріччя між мотивами діяльності індивіда, що проявляються у вигляді конфлікту або гармонійності, взаємодії з ідеалами й нормами соціальної спільності,

може бути розв'язане засобами вчинків або дій, які перетворюють рядову програму соціальної спільності, або різноманітних перебудов мотивів індивідуальності в процесі взаємодії із соціальною спільністю. У тому випадку, якщо протиріччя має характер гармонійної взаємодії, вчинки і дії індивідуальності сприяють подальшому інтересу соціальної спільності. При цьому вивчення цілісності особистості ґрунтується на її виявленні, оскільки, як слушно вказує Г. Щукіна, необхідно точно знати, в якому саме ракурсі повинна розглядатися цілісність особистості, бо йдеться не про цілісність взагалі, а в певному конкретному відношенні, відповідному поставленому завданню.

Отже, особистість є **відкритою живою системою**, яка існує, постійно взаємодіючи зі своїм оточенням, вона відкрита через власну поведінку і діяльність, постійно одержуючи щось від оточуючих, віддаючи їм, тобто можна говорити про те, що взаємопов'язані процеси екстеріорізації та інтеріорізації забезпечують процес розвитку і саморозвитку особистості. Тому можна стверджувати, що взаємодія особистості з оточуючим світом призводить до її неперервного розвитку і вдосконалення, тобто неперервний розвиток особистості є основною формою її існування.

Особистість як відкриту систему розглядав М. Бахтін, змістом гуманістичного підходу до якої є протест проти «завершального» її визначення. Незавершеність особистості він убачав у зростанні її самосвідомості, в рефлексії, усвідомленні можливості змінити точку зору на себе, що допомагає подальшому саморозвитку. При цьому варто зазначити, що особистість є активною системою, тобто у взаємостосунках з навколишнім оточенням вона вступає у якості активного начала, тому що не тільки реагує на зовнішні дії, але й сама активно і цілеспрямовано впливає на навколишнє оточення, адаптується в ньому. Крім того, необхідно зауважити, що існування людини як особистості вимагає від неї творчого відношення до навколишнього оточення, визначення мети своєї діяльності, завдань по самовдосконаленню та розв'язання їх новими способами, адже лише в ході постановки і досягнення нових, більш складних цілей і відбувається розвиток особистості.

У контексті окресленої проблемі слід звернути увагу на те, що зміна себе, пізнання всього оточуючого відбувається у внутрішньому світі особистості: «Саморозвиток є основним шляхом руху людини до особистісної зрілості, одна з сутнісних її потреб» [3, с. 35]. Вважаємо, що прагнення до самоактуалізації і самореалізації є потребою особистості впродовж

життєдіяльності, логічним продовженням цього і є власне зростання.

Також варто зазначити, що багато в чому визначає процес саморозвитку різноманітна діяльність і середовище. Останнє допомагає розвинути того, хто навчається, як **цілісний організм**. При цьому освітньо-виховне середовище ВНЗ створює сильні мотиви до пізнання, тільки в соціальному оточенні у майбутнього викладача можливе формування якостей, необхідних для життя в суспільстві.

Не випадково, головним способом становлення особистості у просторі її існування є соціалізація. Соціалізація – нелінійний процес саморозвитку людини під впливом соціуму, всього зовнішнього середовища. Визначальним фактором в соціалізації є не природні задатки людини самі по собі, а сформовані зовнішнім середовищем особистісні якості як продукт освіти й виховання. При цьому активна особистість прагне постійного набуття досвіду, який неперервно поповнюється, збагачується, призводить до змін різних сфер особистості. При цьому особистість як цілісна система, прагне до реалізації свого «Я». Цей процес спрямований на постійне вдосконалення, що викликає необхідність у зміні поглядів і установок. Це є надзвичайно важливим для розуміння сутності професійного зростання магістранта: його власне «Я» зростає і змінюється в результаті неперервної взаємодії з оточуючим світом, самим собою.

Необхідно також звернути увагу й на розуміння особистістю значущого суб'єктивного досвіду, який є основою її розвитку, що переживається особистістю в даних умовах і в даний момент. Такий досвід завжди має особистісний сенс. А оскільки досліджуємо процес професійного зростання магістранта, то необхідно створювати умови для організації його суб'єктивного досвіду, що має особистісний сенс. **Це дає нам право стверджувати**, що особистість магістранта є унікальною цілісною відкритою активною системою, здатною до самоактуалізації, постійного самовдосконалення.

Ми дотримуємося точки зору Є. Ільєнкова, Л. Буєвої та інших, які розглядають людину як істоту біосоціальну. Таким чином, особистість є «одичинним зображенням» ансамблю соціальних відносин взагалі. Особистість є одичинним зображенням тієї необхідної обмеженої сукупності відносин, якими вона безпосередньо пов'язана з іншими індивідами – «органамн» цього колективного «тіла» роду людського, – як це слушно заявляє В. Афанасьєв. Таким чином, саме у процесі взаємодії наявних особистісних ресурсів й умов середовища, спеціально організованих для впливу на розвиток, у структурі особистісних

якостей людини відбуваються їх певні якісні зміни, що є запорукою подальшого зростання.

Підтвердженням цього є позиція А. Маслоу: людина має тенденцію рухатися до зростання і розвитку, особистої автономії, самоактуалізації [6]. Внутрішнє прагнення до самореалізації, «самопосилення» є основою потребою людини, яку вона прагне задовольнити. погоджуємося з К. Роджерсом у тому, що індивіди мають величезні внутрішні ресурси для саморозуміння і для змін власної «Я-концепції», базових установок і поведінки, що самоспрямовується. Для того, щоб всі ці джерела були включені, необхідно створити клімат полегчючих психологічних установок. Не випадково, А. Маслоу вважав самоактуалізацію завершальною базовою потребою людини, оскільки саме з неї починається справжній самодостатній людський розвиток особистості, що стимулює до зростання.

Варто наголосити, що активність особистості в процесі самореалізації виступає у якості власної динаміки особистості, є джерелом перетворення, забезпечує підтримку її життєво значущих зв'язків з оточуючим, пов'язана безпосередньо з її вибором і вирішується з погляду продуктивності дії, яка розглядається, з одного боку, як продуктивність дій самої особистості, а, з іншого, – як продуктивність соціального результату діяльності. Активність, таким чином, спрямована як на саморозвиток особистості, так і на діяльність, що виступає як сфера самовиявлення особистості. Спрямованість на самоактуалізацію є результатом певної фази життєвого шляху особистості – «стадії індивідуальності», яка відрізняється прагненням до максимальної персоналізації й характеризується пошуком шляхів визначення своєї індивідуальності. Розвинутою індивідуальністю стає людина, у якій система внутрішніх взаємозв'язків і властивостей є провідною і визначальною в її життєдіяльності. Така людина є відносно незалежною від зовнішніх умов і від власних властивостей як індивіда, як особистості і як суб'єкта діяльності. Прагнення підпорядкувати життєві обставини є основою спрямованості індивідуальності. Ця тенденція реалізується в найбільш узагальнених відносинах людини. Їх об'єктом виступає життєдіяльність, а змістом – уявлення людини про неї, мотиви, життєві цілі; регулятором – життєві плани, стратегія життєдіяльності.

Цінним у цьому контексті є ідеї Л. Анцифєрової [1] про зв'язок самоактуалізації із становленням незавершеної психологічної структури особистості і прагненням людини екстраполювати себе в своє майбутнє, бажанням виразити себе в певному виді діяльності. Автор

уважає, що особистість є суб'єктом власного розвитку, постійно знаходиться в пошуку свого місця в оточуючому світі, прагнення до вдосконалення своїх можливостей, до подальшого зростання. Отже, узагальнюючи праці психологів, розглядаємо особистість магістранта як цілісну, відкриту, унікальну систему, що постійно саморозвивається.

Складність дослідження цілісності прихована в особливостях її існування. Адже ціле не просто предмет у зовнішньому його бутті. Важливим є підкреслити, що і педагоги розглядають особистість як унікальну цілісну істоту, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, здатна на усвідомленні і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. При цьому цілісність – це певна взаємопов'язаність елементів, внутрішня співвіднесеність і відповідність, ієрархія частин або елементів системи. На думку О. Леонтьєва, в основі розвитку кожної особистості лежить система діяльностей, що змінюються. Також зараз переосмислюється положення, сформульоване в свій час С. Рубінштейном. Суть його полягає в тому, що зовнішні причини діють через внутрішні умови. О. Леонтьєв далі розвиває і поглиблює це положення, підкреслюючи, що «внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і цим саме себе змінює» [5, с. 181]. Очевидно, що у цих двох положеннях фіксується момент взаємопереходу зовнішніх умов у внутрішній світ особистості, і навпаки, відбувається актуалізація внутрішніх потенцій особистості у зовнішній діяльності і розвиток їх через цю діяльність. У аналізі зовнішніх і внутрішніх моментів спостерігається найважливіший методологічний підхід у вивченні цілісності особистості: особистість розглядається одночасно в двох аспектах – як суб'єкт і об'єкт (суб'єкт-об'єкт) діяльності суспільних відносин.

Немає сумнівів в тому, що істинні причини цілісності, «центра людської особистості» лежать за її межами – в системі суспільних відносин, в пересічній системі діяльності людини. Але було б не зовсім вірним перебільшувати і абсолютизувати зовнішні моменти порівняно із внутрішніми, ігнорувати діалектику перенесення зовнішнього у внутрішнє, і навпаки, внутрішнього у зовнішнє [9, с. 14].

Цілим для нас є положення, обґрунтоване О. Жигло, що стосується проблем професійного зростання майбутнього вкладача ВНЗ [2, с. 45-46]: 1) джерелом розвитку магістранта є незавершеність його особистості, а також використання його потенційних можливостей для рішення все більш складних і перспективних завдань; 2) характерною навчальною діяльністю є її орієнтація на розвиток

і саморозвиток студентів, на надання їм педагогічної підтримки; 3) професійне зростання магістранта характеризується дискретністю, можливістю інтенсивного розвитку знань, умінь і якостей; 4) професійне зростання розглядається як більш значущий результат, ніж будь-які формально засвоєні знання, уміння і навички; 5) знаходження в активному освітньому дивергентному середовищі обумовлює професійне зростання магістранта і стимулює його перехід на більш високі стадії розвитку; 6) професійне зростання магістранта відбувається за рахунок вирішення суперечностей.

Рушійною силою та джерелом розвитку магістранта в контексті його професійного зростання є **зовнішні і внутрішні суперечності**: особистість здійснює саморозвиток, маючи для цього внутрішні рушійні сили, які виявляються у внутрішній суперечності (розбіжність думок, почуттів, учинків, які відповідають уявленню «Я – ідеальне», здібності особистості до прагнення стати краще та ін.).

Зовнішню суперечність обумовлено змінами соціального життя: суперечність між рівнем розвитку професійної компетентності магістранта і тими вимогами, які стосуються його особистості й діяльності з боку соціуму. Основою ж суперечності, як стверджує М. Фішер, що спонукає навчальну діяльність магістранта (за наявності належної мотивації), є суперечність між його здібностями і обдарованістю та вимогами до особистості і професійної діяльності. При цьому розвиток не лише ініціюється вимогами діяльності, але і регулюється діяльністю як в кількісному, так і в якісному відношенні. Розвиток здійснюється шляхом розвитку оперативності, тонкого пристосування до вимог і умов діяльності.

Узагальнюючи зазначене вище, можна виокремити ще одну суперечність, що впливає на процес професійного зростання магістранта – це суперечність між його цінностями і цінностями суспільства, оскільки особисті цінності можуть не співпадати з суспільними. Вирішення цієї суперечності, як стверджує Г. Сухобська, «має бути тісно пов'язане з вирішенням проблем особистості, з вивченням особистісних цінностей і з дією на останні, тобто вихованням» [10, с. 261]. Проте Н. Нестерова зауважує, що особисті цінності є індивідуальними варіантами соціальних цінностей, а ціннісне відношення визначається співвідношенням суспільних і особистих мотивів [7]. Саме тому усвідомлення студентом системи цінностей обумовлює визнання загальнолюдських цінностей, розвиток його духовних потреб у пізнанні і самопізнанні, спілкуванні, творчості, пошуку сенсу життя.

При цьому цінним для нас є позиція О. Жигло, який у своєму дослідженні стверджує, що професійному зростанню майбутнього викладача сприяє вирішення суперечностей між наявним і бажаним: 1) суперечності між рівнем домагань і усвідомлюваними можливостями; 2) особистісні проблеми; 3) проблемні міжособистісної взаємодії; 4) сенсо-особистісні конфлікти; 5) суперечності професійного розвитку; 6) когнітивний дисонанс [2]. А власне розв'язання вказаних суперечностей буде сприятим професійному зростанню магістрантів як майбутніх педагогів вищої школи.

Звертаємо особливу увагу й на вирішення проблем міжособистісної взаємодії, оскільки підґрунтям розвитку особистості є співпраця, спілкування в процесі навчання з іншими суб'єктами педагогічного процесу. На жаль, недостатній рівень розвитку комунікативних умінь сприяє виникненню міжособистісних конфліктів як в професійній діяльності, так і в життєвих ситуаціях. Усвідомлення причин цих конфліктів і побудова власної стратегії їх вирішення також зумовлює професійне зростання магістранта. Для того, щоб освітня взаємодія була особистісно-орієнтованою, необхідно, щоб студент одержав власний досвід спілкування на основі безумовного ухвалення, довірливого розуміння і відносин, що зорієнтовані на підтримку і допомогу. Це можливо в процесі міжособистісної взаємодії як магістрантів між собою, так і з викладачами. При цьому особистісні проблемні (психологічний захист, незадоволеність собою, страх перед самозмінами) і можливість їх вирішення різноманітними способами також впливають на професійне зростання магістранта. Щоб зняти ці суперечності необхідно створити психологічну службу у ВНЗ, яка буде надавати консультації, проводити тренінги та ін.

Як підсумок зазначаємо, що професійне зростання магістранта є динамічним, неперервним процесом розгортання його особистісного потенціалу, потенційних можливостей, заснованих на внутрішній потребі в освіті, процесом удосконалення його особистості: загальнокультурних і фахових знань; системи інтелектуальних і практичних умінь і навичок; досвіду творчої діяльності; розвинутих особистісних і професійно значущих якостей. При цьому здійснений аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що професійне зростання магістранта є процесом розуміння себе, виявленням його індивідуальності, прагненням розкрити свої можливості як у особистісному, так і професійному аспектах.

При цьому зазначаємо, що процес професійного зростання магістранта має бути

ефективним, якщо: 1) основна роль у процесі навчання належить йому самому; при цьому він усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю; 2) навчання відбувається в процесі спільної діяльності суб'єктів навчального процесу; 3) основою його готовності до самовдосконалення є прагнення вирішити свої життєво значущі проблемні і досягти визначених цілей; 4) навчання має сенс самоосвітньої роботи.

Встановлено, що професійне зростання майбутнього фахівця характеризується можливістю інтенсивного розвитку його особистості; прагненням вирішувати свої життєво важливі проблемні і досягати конкретних цілей як навчальної, так і професійної діяльності. Цей процес буде ефективним лише за умови вмотивованості діяльності. Тому саме цей аспект проблемні і є предметом подальших наукових пошуків.

Висновки. Отже, в межах суспільства виробляються вимоги до особистості професіонала-педагога і представляються особистості в межах певного ознакового простору (професійних вимог) у процесі реалізації програмні професійного становлення (освітньо-виховний процес у магістратурі). Проте особистість робить свідомий вибір стосовно оцінки даних вимог і власної відповідності ним, що проявляється у мотивації до професійного зростання у процесі підготовки фахівця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аншыферова Л.И. Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования / Л.И. Аншыферова // Психологический журнал. – 2000. – № 2. – Т. 1.
2. Жигло О.О. Педагогічні умови професійного зростання викладача вищого навчального закладу: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Оксана Олександрівна Жигло. – Харків, 2006. – 214 с.
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1989. – 167 с.
4. Кулоткин Ю.Н. Исследование познавательной деятельности учащихся вечерней школы / Ю.Н. Кулоткин. – М.: Педагогика, 1977. – 152 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1982. – 254 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999.
7. Нестерова Н.Б. Ценностное отношение студентов к учебным дисциплинам как фактор успешности / Н.Б. Нестерова. – М., 1994.
8. Олпорт Г. Личность: проблема науки или искусства? / Г. Олпорт // Психология личности: тексты. – М., 1982. – 392 с.

9. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1985. – 256 с.

10. Сухобская Г.С. Мотивационно-ценностные аспекты познавательной деятельности взрослого человека: Дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Галина Степановна Сухобская. – Л., 1975. – 398 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дубінка Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедр педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: самовизначення особистості майбутнього педагога; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.